

OSMANLI BASININDA İKTİSADİ TEFRİKACILIK (HAZİNE-i EVRAK DERGİSİ): MAHMUD CELALEDDİN'İN EKONOMİ POLİTİĞİ İLE SUPHİ PAŞA'NIN LAYİHASI*

ECONOMIC TEFRİKACILIK** IN THE OTTOMAN PRESS (HAZİNE-i EVRAK MAGAZINE): MAHMUD CELALEDDİN'S ECONOMIC POLICY AND LAYİHA OF SUPHI PASHA

Araştırma Makalesi
Research Paper

Kenan DEMİR***

Öz:

Osmanlı Devleti'nde dergiler bir okul vazifesini icra etmiş ve dergilerin yayım politikasının önemli unsurlarından biri de halkı eğitmektir. Dergilerin halkı bilgilendirdiği konulardan biri de iktisadi meselelerdir. Osmanlı Devleti'nde modern iktisat düşüncesinin halka yayılmasında önemli araçlardan biri de dergilerdir. Halk dergiler vasıtasıyla ekonomi ilmiyle tanışmış ve bu ilmin kurallarını dergilerde çıkan ekonomi konularındaki yazılar ile ekonomi kitap tefrikalarından öğrenmiştir. Dergilerde birçok iktisadi kitabın tefrikası yapılmıştır. Yayımlanan kitapların dilinin basit olması ve soru-cevaplı yani karşılıklı konuşma şeklinde verilmesi bu tefrikalarla amacın iktisat ilminin öğretilmesi olmuştur. II. Abdülhamit döneminin önemli bir fen ve edebiyat dergisi olan Hazine-i Evrak dergisinde de iktisatla alakalı iki kitabın tefrikası yapılmıştır. Kitaplardan biri modern iktisadi anlayışla yazılmış kitabın bir kısmının "Ekonomi Politik: İlm-i Emval-i Milliye" başlığıyla verilmesidir. Diğeri ise Suphi Paşa'nın 1865'te padişaha sunduğu geleneksel görüş doğrultusunda yazılan maliyeyle ilgili risalesidir. Bu iki tefrika ile Hazine-i Evrak dergisi ekonomiyle ilgili konularda halkı eğitmeyi amaçlamıştır. Çalışmada bu iki tefrikanın içeriği verilerek derginin ekonomi anlayışı aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Suphi Paşa, Mahmud Celaleddin, Osmanlı İktisat Düşüncesi.

Abstract:

In the Ottoman State, magazines performed a school duty and one of the important elements of the publication policy of the magazines was to educate the public. One of the issues that magazines inform the public is economic issues. Magazines have been one of the important mediators in the spread of modern economic thought in the Ottoman Empire. The people got acquainted with the science of economics through magazines and learned the rules of this science from the books of economics through articles on economics published in magazines. Many magazines have been serialized in magazines. The language of the published books is simple and it is given in the form of question-answer, that is, mutual speech, and the aim is to teach the science of economics. In the journal Hazine-i Evrak, an important science and literature journal of the II. Abdulhamid era, two books related to economics were also serialized. One of the books is that a part of the book written with a modern economic understanding is given under the title of "Political Economy: İlm-i Emval-i Milliye". The other one is the treatise about the finance written by Suphi Pasha in line with the traditional view of the sultan in 1865. With these two serials, Hazine-i Evrak magazine aimed to educate the public on economic issues on their readers. In this study, the concept of economy of the magazine is given by giving the contents of these two serials.

Keywords: Suphi Paşa, Mahmud Celaleddin, Ottoman Economic Thought.

* Makale Geliş Tarihi: 05.06.2020

Makale Kabul Tarihi: 08.07.2020

** An installment of a story in a newspaper.

*** Doç. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, kdemir@medipol.edu.tr, orcid.org/0000-0003-1508-5978

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde modern tarzda eğitim kurumlarının gelişmemiş olması nedeniyle ülkede gazete ve dergiler halka modern bilgilere ulaşmada en önemli eğitim araçlarından biriydi. Osmanlı'da gazete ve dergiler yayım politikalarını oluştururken halkı güncel olaylar hakkında haberdar etme yani kamuoyunu aydınlatma yanında eğitim vazifesi de görmüşlerdir. Ülkede ilk resmi gazete *Takvim-i Vekayi*'nin yayımlanmasından sonra özel gazetelerin yayımlamaya başladığı 1860'lardan itibaren gazeteler ansiklopedik bilgi veren bir mecra haline gelmiş ve dönemin gazetelerinde siyaset, iktisat, edebiyat, bilim ve fen gibi konularda birçok yazı ve kitap tefrikası (yazı dizisi) yapılmıştır. Bu yayım politikasıyla Avrupa'da ortaya çıkan Batılı bilimler halka öğretilmeye ve bu tarz bilimsel konularda halkın bilgi sahibi olmasına çalışılmıştır. Ülkede modern anlamdaki eğitim kurumların gelişmemiş olması ve halkın bu konularda yeterince bilgisi olmaması nedeniyle gazeteler halkın kültürel birikimini geliştirmek ve onları bilgilendirmek amacıyla basit bir üslupla yazılarını vermiştir. 1860 sonrası çıkan *Tercüman-ı Ahval*, *Tasvir-i Efkar*, *Mecmua-ı Fünun*, *Mir'at* gibi gazetelerin başlattığı bu akım sonra diğer gazete ve dergilerin de bu yolu takip etmesiyle gazete ve dergiler ülkede eğitim kurumların vazifesini yerine getirmişlerdir.

Gazete ve dergilerin halkın bilgi seviyesini artırarak modern bilgilerden haberdar olmasını istediği ilimlerden biri de iktisat ve iktisada ilişkin politiklardır. Ülkenin ilk resmi gazetesi *Takvim-i Vekayi* sütunların bir kısmını “*Ticaret ve Esar*” alt başlığıyla ekonomi konusuna ayırmış ve iktisadi olaylardan ve iktisadi düşünceden halkın haberdar olmasını sağlamıştır. 1862'de çıkan *Mecmua-ı Fünun* dergisi ise ansiklopedik bilgileri veren bir yayın anlayışını derginin yayım politikası olarak belirlemiş ve sütunlarında birçok iktisadi kavram hakkında tanıtıcı bilgi vermiştir. *Tercüman-ı Ahval* ve *Tasvir-i Efkar* gazeteleri de iktisat ilmine ilgi duymuş ve gazetenin sütunlarında bu konu hakkında bilgilendirici yazılar yayımlanmıştır. 1840'larda yayımlanmaya başlayan Batı tarzındaki iktisadi kitapların gazetelerde tefrikası ilk defa 1861'de *Tercüman-ı Ahval*'de yapılmıştır. Mehmet Şerif Efendi 1863'te yayımlatacağı “*İlm-i Emval-i Milliye*” kitabının bazı bölümlerini gazetede tefrika etmiş ve ayrıca bankacılık, itibar ve ekonomi ilmi gibi iktisadi kavramlar hakkında tanıtıcı bilgiler yazmıştır. 1868'de *Terakki* gazetesinde ise halkı modern iktisat biliminden haberdar etmek ve iktisadi popülerleştirmek için konuşma diliyle tercüme edilen “*Ekonomi Tercümesi: Fenni idare*” adlı iktisat kitabının tefrikası verilmiştir. Bu iki tefrikadan başka 1873 senesinde *Şark* gazetesinde ilmi servet adlandırılan ekonomi ilmi hakkında tanıtıcı yazılar yayımlanmıştır. Yine 1869'da Reşad Bey tarafından yayımlanan “*Tarik-i Refah*” adlı kitabın tercümesi 1873'te çıkan *Cüzdan* dergisinde tefrika edilmiştir. Ayrıca bu dönemde *İbret* gazetesi ve *Dağarcık* dergisinde ekonomi bilimi hakkında yazılar yayımlanmıştır.

1860'larda yayımlanan gazete ve dergilerin gösterdiği eğitim vazifesini II. Abdülhamit dönemi gazete ve dergilerinde de gözlemlenmiştir. Dönemin en önemli gazetelerinden *Tercüman-ı Hakikat* bir okul vazifesi görmüş ve *Mecmua-ı Fünun*'un başlattığı halkı eğitime vazifesini icra etmiştir. Ahmet Mithat yazdığı ekonomi kitaplarını önce bu gazetenin sütunla-

rında tefrika etmiştir. Ahmet Mithat günlük konuşma diliyle ve halkın anlayacağı bir üslupla yazılarını yazmış, iktisadi kavramları anlatırken yaşamlarındaki anekdotları örnek vererek halkın anlamasını kolaylaştırmaya çalışmıştır. II. Abdülhamit dönemi basınının siyasi konulara değinememesi nedeniyle gazete ve dergi sütunlarında Avrupa'da ortaya çıkan modern fenler daha fazla yer almıştır. Bu dönemde çıkan *Hazine Evrak* dergisi de yayım politikasını *Mecmua-ı Fünun'un* başlattığı ansiklopedik bilgi verme vazifesini kendine görev edinmiş ve halka modern fen bilgilerini ve iktisadi kurumlarını tanıtıcı ve bilgilendirici yazılar yayımlamıştır. Derginin değindiği konulardan biri de iktisat olmuştur. Derginin sahibi olan Mahmud Celaleddin Bey, ekonomi ilmini halka tanıtmak amacıyla yazmış olduğu “*Elif Ba-ı Ulum*” adlı kitabının bir bölümünü dergide tefrika etmiştir. Ayrıca dönemin maliye bakanı olan Suphi Paşa'nın ülkenin iktisadi sorunu hakkında yazdığı layihayı sütunlarında tefrika ederek halkın ülkenin iktisadi sorunları hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamıştır. Bu çalışmada *Hazine-i Evrak* dergisinin sütunlarında yayımladığı bu iki kitabın tefrikasının içeriği verilmiştir.

Bu çalışmanın amacı Osmanlı Devleti'nde çıkan dergilerin modern iktisadi bilgilerin öğretilmesi ile ülkenin iktisadi sorunları hakkında gösterdiği katkıyı *Hazine-i Evrak* dergisi örneğinde vermektir. *Hazine-i Evrak* dergisinde dönemin iktisadi konularıyla alakalı iki iktisadi neşriyatın yayımlanması bu çalışmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çalışmanın içeriği hem Suphi Paşa hem de Mahmud Celaleddin'in yayınladıkları eserin *Hazine-i Evrak* dergisindeki tefrikaları dikkate alarak oluşturulmuştur. Dergideki yazıların incelenmesi açısından alanda ilk çalışma olması çalışmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak bu konu hakkında yapılan iki önemli çalışma zikredilebilir. Bunlardan ilki Coşkun Çakır'ın “*Bir Tanzimat Bürokrat ve Düşünürü: Abdüllatif Suphi Paşa ve Islahat Layihası*” adlı makalesidir (Çakır, 2013: 425-445). Bu makale 1865'te dönemin padişahı Sultan Abdülaziz'e verilen layiha ışığında yazılmış ve makalede Suphi Paşa'nın görüşleri verilmiştir. Diğer çalışma ise Ahmet Güner Sayar'ın “*Marjinalizmin Türkiye'ye Girişine Dair Notlar*” başlıklı makalesidir (Sayar, 1987: 420-423). Bu makalede Mahmud Celaleddin Bey'in *Hazine-i Evrak* dergisindeki yazılarında marjinalizmin düşüncesine değinildiği ifade edilmiştir. Bu çalışmada ise iki tefrikanın tamamı analiz edilerek basının iktisadi eğitime verdiği katkı gösterilmeye çalışılmıştır.

1. HAZİNE-İ EVRAK DERGİSİ (1881-1886)

Hazine-i Evrak, 1881-1886 tarihleri arasında 68 sayı yayımlanmıştır. Derginin kurucusu Samipaşazade Baki ve Mahmud Celaleddin'dir (*Hazine-i Evrak*, 1881a: 1). *Hazine-i Evrak* aralıklarla üç yayım dönemi çıkmıştır. Birinci dönem 1-48. sayılarını (13 Mayıs 1881-16 Aralık 1882); ikinci dönem 1-15. sayılarını (27 Ocak 1883-12 Mayıs 1883); üçüncü dönem ise 16-20. sayılarını (22 Şubat 1886- Mart 1886) içerir (Akün, 1998: 133). *Hazine-i Evrak*'ın ilk sayfasında yazılan ‘*Umumiyeti itibariyle fünuna dair risale-i edebiyedir*’ ibaresiyle edebiyat ve fünun mecmuası olarak kendisini tanımlamıştır (*Hazine-i Evrak*, 1881: 1). Dergi her cumartesi 16 sayfa çıkmıştır. Derginin nüshası 2 kuruş, senelik aboneliği ise 1 Osmanlı altını olarak satılmıştır (*Hazine-i Evrak*, 1881a: 1). Derginin tüm

sayıları Mihran matbaasında basılmıştır. 33. sayıdan itibaren Mahmud Celalettin derginin yönetimini tek başına üstlenmiştir (*Hazine-i Evrak*, 1881-b: 1). 48. sayıdan sonra iki aya yakın süre kapalı kalan dergi 1883'te tekrardan haftalık olarak çıkmaya başlamıştır. 15 sayı çıktıktan sonra 1883'te *Hazine-i Evrak* kapanmıştır (*Hazine-i Evrak*, 1883: 1). Dergi, iki sene yedi ay kapalı kaldıktan sonra Mahmud Celeleddin tarafından 1886'da 16. sayıdan itibaren üçüncü kez çıkmaya başlamış ve sadece beş sayı yayımlanmıştır (*Hazine-i Evrak*, 1886: 1). *Hazine-i Evrak* dergisinde çıkan yazılar dönemin şartlarına uygun olarak sadece fenni ve edebi yazılardan oluşmuştur. Yazıların çoğu ansiklopedik bilgi mahiyetinde verilmiş ve bu yazılarla halkın eğitim ve kültür birikimini artırılmak istenmiştir. Dergideki yazıların çoğunluğunu edebi yazılar ve şiirler oluşturmuş ve bunların yanında felsefe, eğitim, tarih, ekonomi, coğrafya gibi yazılar da dergide görülmüştür (Tevetoğlu, 1971: 137). *Hazine-i Evrak*'ta yazısı gözüken yazar sayısı çok fazladır. Dergide yazıları fazlaca olan yazarlar şu kişilerden oluşmaktadır. Namık Kemal, Münif Paşa, Recaizade Mahmud Ekrem, Samipaşazade Sezai, Abdulrahman Sami Paşa, Abdülhak Hamid, Mahmud Celeleddin, Ahmed Hamdi Efendi, Kazım Paşa, Ali Galib, Lütfi Efendi, Suphi Paşa, Mehmed Ziya, Sırrı Paşa, Yusuf Ağah, Naci, Nazım, Reşit, Halil Kemal, Kalos Efendi (*Hazine-i Evrak*, 1981: 193). Bir fen ve edebiyat dergisi olan *Hazine-i Evrak* dergisinde ekonomi ile alakalı yazılar da görülmüştür. Bu çalışmanın konusu olan '*Ekonomi Politik: İlm-i Emval-i Milliye*' adlı kitap derginin 2, 26 ve 27. sayılarında tefrika edilmiştir. Yine bu çalışmanın diğer konusu olan '*Suphi Paşa Maliye Layihası*' da derginin 15, 16, 18 ve 19. sayılarında yayımlanmıştır. Bunlar dışında 3. sayıda Mösyö Hugo'nun '*Tarife*' ve 5. sayıda imzasız '*Meskûkât*' adlı bir yazı görülmektedir. '*Meskukat*' adlı yazı imzasız olmasına karşın Suphi Paşa'nın Osmanlı'nın ilk nüvizmatikçilerinden olması nedeniyle Suphi Paşa tarafından yazılmış olma ihtimali yüksektir.

2. MAHMUD CELALEDİN ve EKONOMİ POLİTİĞİ: İLM-İ EMVAL-İ MİLLİYE

Fransa'da eğitim gördükten sonra yurda dönen Mahmud Celeleddin gazetecilik mesleğine başlamış ve dönemin yayın organlarında çeşitli yazılar yayımlamıştır. Dönemin yayın anlayışına uygun olarak basında modern bilimlerden bahsetmiş ve halkı bu noktada bilgilendirmeye çalışmıştır. Bu bölümde öncelikle Mahmud Celeleddin'in hayat hikayesi verilmiş, sonra ise 1830'lardan itibaren ülkede yayımlanmış modern iktisat kitapların neler olduğu belirtilmiştir. Son olarak ise *Hazine-i Evrak* dergisinde tefrika edilen "*Elif Ba-ı Ulum*" adlı kitabının modern iktisatla alakalı bölümleri ışığında Mahmud Celeleddin'in iktisadi anlayışı aktarılmıştır.

2.1. Mahmud Celeleddin'in Hayat Hikayesi

1857'de doğan Mahmud Celeleddin, iki sene Paris'te eğitim gördükten sonra yurda dönerek kadınlara yönelik *Mürüvvet* dergisini çıkarmıştır (Uysal, 1961: 20). Sonra Neyyir hanımla evlenmiş ve Abdülhak Hamit ve Selim Nüzhet adında iki çocukları olmuştur (Uysal, 1961: 21-22). II. Abdülhamid döneminde Mahmud Celeleddin, önce-

likle Cezayir-i Bahr-i Sefid sonra ise Beyrut Maarif Müdürlüğüne sürgün olarak gönderilmiştir (Uysal, 1961: 20). 1881'de Samipaşazade Abdülbaki ile birlikte *Hazine-i Evrak* dergisini çıkartmıştır (Akün, 1998: 133). Mahmud Celeleddin'in çıkarttığı *Hazine-i Evrak* dergisi *Mecmua-ı Fünun*'un başlattığı ansiklopedik yayıncılığı devam ettirmiştir (Ülken, 1966: 299). *Hazine Evrak* dergisinde nüfus, maymunların hayatı ve çeşitleri, miladi, rumi ve kameri takvimlerdeki tarih çeşitlerine dair çeşitli fenni yazılar yayımlanmıştır (Ülken, 1966: 299). *Hazine-i Evrak*'tan başka *İnsaniyet* ve *Ceride* gibi iki derginin de kurucusu ve sahibi (Birinci, 2001: 245) olan Mahmud Celeleddin 1917'de vefat etmiştir (Birinci, 2001: 245).

Mahmud Celeleddin, henüz yeni bitirmiş olduğu “*Elif Ba-ı Ulum*” eserinin bazı bölümlerini *Hazine-i Evrak* dergisinin üç sayısında tefrika etmiştir. Araştırmalara rağmen “*Elif Ba-ı Ulum*” adlı matbu esere ulaşılamadı. Mahmud Celeleddin tefrikanın sonunda “*Bu makale Elif Ba-ı Ulum namıyla tahrir ve tertibini henüz ikmal eylediğimiz bir eseri acizanimden mehuzdur*” (Mahmud Celeleddin, 1881: 431) ibaresinde eserin halen basılmadığı anlaşılmaktadır. Eserin sonra basıldığına dair bir bilgi elde edilememiştir. Araştırmalarda bu dönemde Mahmud Celeleddin tarafından yazılan biri kadınlarla alakalı diğeri ise ahlak üzerine iki esere ulaşılmamasına rağmen bu esere ulaşılamaması eserin basılmama ihtimalinin olduğunu göstermektedir. *Hazine-i Evrak* dergisinde tefrika edilen kitabın bir bölümü olduğundan kitabın hacmi hakkında herhangi bir bilgi elde edilememiştir. Ancak kitabın ulum olarak adlandırdığı iktisat ilmine bir giriş kitabı olduğu tahmin edilmektedir. Mahmud Celeleddin eseri yazarken kimlerden faydalandığını belirtmemesine karşın eserde servetin tanımını yaparken Fransızların tarifini dikkate alması, Fransız iktisatçılardan ya da Fransızca yazılan eserlerden etkilendiğini göstermektedir.

2.2. Batı Tarzıyla Yazılmış Osmanlı'daki İlk İktisat Kitapları

Osmanlı Devleti'nde Batı tarzlı iktisat kitaplarının yazıldığı dönem 1830'lardan sonra başlar. Bu anlamda ilk iktisat kitabı 1830'larda yazma olarak yayımlanan “*Risale-i Tedbir-i Umran-ı Mülki*” adlı eserdir (Ortaylı, 1980: 39-42). Bu eserden sonra İngiliz iktisat düşüncesi doğrultusunda yayımlanan ilk iktisat kitabı ise 1840'larda Tıbbiye-i Şahane'de iktisat dersleri veren Serendi Arşizen tarafından yazılan “*Tasarrufat-ı Mülkiye*” adlı eserdir. Eser Fransızca yazıldıktan sonra ve Aleko Suço tarafından Türkçeye çevrilmiştir (Sayar, 2000: 305-314). Bu eser Rossi'den tercüme edilerek tekrardan yazılmıştır. Eserde Osmanlı Devleti'nin iktisadi sorunlarına gerçekçi çözümlerle değinilmiş ve ülkede sanayileşmenin gerekliliği vurgulanmıştır (Sayar, 2003: 122-127). Osmanlı'da yayımlanan üçüncü iktisat kitabı Ermeni asıllı Osmanlı vatandaşı Sehak Abru tarafından yazılmıştır. Eser “*İlm-i Tedbir-i Menzil*” adıyla 1852 senesinde yayımlanmıştır. Bu eser, 1830'larda ülkeye giren klasik iktisat düşüncesinin doktrin olarak yayılmasını sağlamıştır. Abru, Say'dan etkilenerek Osmanlı ekonomisi için serbest ticaret sistemini önermiştir. İktisat ilkelerini Adam Smith düşüncesi doğrultusunda vermiştir (Demir, 2017: 203-204). Dördüncü iktisat kitabı İngiltere'de Charles Wells tarafından yazılan “*İlm-i Tedbir-i Milk*” adlı eserdir. Eser iktisat

kitabından ziyade iktisat tarihi kitabı formatındadır (Tütengil, 1965: 144-146). Ülkede yayımlanan beşinci iktisat kitabı, dönemin basınında iktisadi konular hakkında görüş belirten ve Mülkiye Mektebinde iktisat dersleri veren Mehmet Şerif Efendi tarafından yazılan “*İlm-i Emval-i Milliye*” adlı eserdir (Demir, 2019b: 557-580). İktisat ilkelerini İngiliz iktisat düşüncesi doğrultusunda vermesine karşın ülkenin sorunlarına gerçekçi bir gözle baktığından bu eser, yerli ilk iktisat kitabı olarak adlandırılabilir (Sayar, 2000: 305-314). Yayımlanmadan önce eserin bir kısmı *Tercüman-ı Ahval*’de tefrika edilmiştir. Bu tefrika ülkede yayımlanan ilk iktisat tefrikasıdır (Demir, 2018a: 274-276). Bu yayımdan önce “*Risale-i Tedbir-i Umr-ı Mülki*” kitabında Malthus bölümü *Takvim-i Vekayi*’de yayımlanmıştır ancak bu bir tefrika değil, sadece kitabın Malthus bölümünün gazetesinin 54-56. sayılarında yayımıdır (Koloğlu, 2010: 132). Osmanlı’da yayımlanan altıncı ve yedinci iktisat kitapları 1869’da Otto Hübner’in iktisat kitabının aynı anda çevirisidir (Fındıkoğlu, 1946: 23-24). Bu kitabın ilk çevirisi Mehmet Mithat tarafından yapılan “*Ekonomi Tercümesi: Fenni İdare*” adlı eserdir (Berkes, 1975: 333). Eser 1869’da *Terakki* gazetesinde tefrika edilmiştir (Demir, 2018a: 270-274). Diğeri ise Ahmet Hilmi Efendi tarafından “*İlm-i Tedbir-i Servet*” adıyla yayımlanan eserdir (Kurdakul, 1997: 118-123). Osmanlı’da yayımlanan sekizinci ve dokuzuncu iktisat kitapları ise Benjamin Franklin’in çalışma düşüncesini aşıl原因 kitabın çevirisidir. Bu kitabın ilk çevirisi 1869’da Reşad Bey tarafından “*Tarik-i Refah*” adıyla yayımlanmıştır (Şener, 1994: 223-224). Eser 1873’te *Cüzdan* dergisinde tefrika edilmeye başlanmış ama dergi ilk sayısında kapatıldığı için tefrika yarım kalmıştır (Demir, 2018b: 131-132). Diğeri çeviri ise 1870’de Bedros Horasaryan tarafından *Tarik-i Servet Ez Hilmet-i Ricardos*” adıyla yayımlanmıştır (Sayar, 2000: 322). Ülkede yayımlanan 10, 11 ve 12. iktisat kitapları Ahmet Mithat Efendi tarafından yazılan iktisat kitaplarıdır Ahmet Mithat, üç kitabı önce *Tercüman-ı Hakikat*’ta tefrika ettirmiştir. 1879’da yayımlanan “*Ekonomik Politik*” adlı eserde ülkenin iktisadi politikalarını serbest iktisat düşünce doğrultusunda değerlendirmemiş ve Merkantilizm düşüncesinden etkilenecek şekilde himayeci politikaları savunmuştur. Bu eser ülkede yayımlanan himayeci görüşleri savunan ilk iktisat kitabıdır (Çakmak, 2011: 182-193). Ahmet Mithat, aynı senede yayımlanan “*Sevda-yı Say u Amel*” başlıklı eserinde ise çalışmanın iktisadi açısından önemini (Demir, 2019a: 1691-71) ve “*Teşrik-i Mesai ve Taksim-i Mesai*” adlı eserinde de iş bölümü, uzmanlaşma ve özel girişimin iktisadi verim açısından önemine değinmiştir (Georgeon 2006: 144). Ülkede yayımlanan 13. iktisat kitabı ise Ohannes Efendi tarafından 1881’de yazılan “*Mebadi-i İlm-i Servet*” adlı eserdir. Eser klasik iktisat düşüncesini sistemli şekilde anlatan ve en fazla etkisi olan iktisat kitabıdır (Mardin, 1990: 75-76). Mahmud Celaleddin’in eserinin *Hazine-i Evrak* dergisinde tefrika edilmeden önceki Batı tarzıyla yazılan iktisat kitaplarının tarihsel süreci bu kadar olup bu döneme kadar yayımlanan iktisat kitabı 13 tanedir.

2.3. Ekonomi Politik: İlm-i Emval-i Milliye Adlı Kitabının *Hazine-i Evrak*’taki Tefrikası

Mahmud Celaleddin tefrikasına “*Ekonomi Politik: İlm-i Emval-i Milliye*” başlığıyla başlamış ve bu ilmin bir toplumda servetin nasıl oluşturacağını ve muhafaza edileceğini talim ettiğini belirttikten sonra serveti şu şekilde tanımlamıştır.

“İnsanın menfaatine müteallik istihsaline muktedir ve mezun olduğu kaffe-i lezaiz dünyeviyeden ibaret olan şeyye servet denir” (Mahmud Celeleddin, 1881: 30)

‘İlmi-i Emval-i Milliye’ nazarından servetin bir değere sahip olan mal ve eşyaya sahip olunmasıyla elde edildiğini belirtmiş, arazi, ev, zahire, altın, gümüş, para gibi çeşitli ürünleri servet olarak addetmiştir. Bir şahıs ve ailenin sahip olduğu bu malların kıymetinin toplamının o şahıs ve ailenin mali itibarı olduğunu ve mali kuvvetlerin toplamını ise bir devletin servetini oluşturduğunu belirtmiş ve buna “millet zenginliği” ismini vermiştir (Mahmud Celeleddin, 1881: 30-31).

Mahmud Celeleddin servet vasıtası olan malların az veya çok olsun eşit olduğunu ve bir kile buğdaya zenginlik denildiği gibi bir tane buğdayın bile ilmi emval-i milliye nazarıncı servetten sayıldığını belirtmiştir. Bir malın değerinin artmasıyla ona sahip olan kişinin servetinin de o nispette arttığını ve bu mala sahip olmak isteyen bu değer nispetinde servetinin azalacağını ifade etmiştir. Bir şahsın, cemaatin ve devletin servetinin derecesinin sahip olduğu malın değerinin artış ve azalışına göre şekilleneceğini belirtmiş ve bu nedenle bir devletin halkının tembel olmasının o milletin fakir olmasına yol açacağını ifade etmiştir. Gelişmiş ülkelerde ‘İlmi-i Emval-i Milliye’ ilmine önem verildiğini ve ticaret anlaşmalarını bu ilim doğrultusunda menfaatlerine göre düzenlendiklerini belirtmiştir. Ticaret nedeniyle servetlerinden bir kısmını kaybetmelerine karşın kazançlarının fazla olduğunu vurgulamıştır (Mahmud Celeleddin, 1881: 31).

Mahmud Celeleddin mübadelenin birçok ihtiyacın doğmasından dolayı gerçekleştiğini ve işbölümüyle ortak üretim yönteminin gerçekleştiğini belirtmiştir. Malların faydalarından istifade etmek için mübadelenin ortaya çıktığını vurgulamış, alışverişe aracı olarak başlangıçta demir, kalay, deri, tuz ve inci gibi malların kullanıldığını, daha sonra azlığı ile muhafazasının kolay olması nedeniyle altın ve gümüşün bu aracı rolünü gördüğünü ve her ülkenin bu madenleri kendi adına para olarak bastırıldığını ifade etmiştir (Mahmud Celeleddin, 1881: 31-32).

Mahmud Celeleddin, kullanılan tüm eşyalarının değerinin altın ve gümüş hesabıyla belirlendiğini ve bir malın takdir olunan değerinin fazlalaşması oranında servetin artacağını ifade etmiştir. Değerinin artmasıyla malın satışı gerçekleştiğinde bundan toplumun da istifadesi arttığından değer çoğaldığını belirtmiş ve bu nedenle değer bilmesiyle o malın faydasının da tayin edileceğini vurgulamıştır (Mahmud Celeleddin, 1881: 32).

Diğer sayıda Mahmud Celeleddin ekonomi politik denilen ilme göre geçinme yollarının üç kısma ayrıldığını belirtmiş ve bunları zanaat, ziraat ve ticaret olarak sıralamıştır. Öncelikle zanaatı açıklayan Mahmud Celeleddin zanaatın ikiye ayrıldığını belirtmiş ve birincisinin gibi ince zanaatlar, ikincisinin demirci ve dülger gibi adi zanaatlar olduğunu açıklamış, ziraatın da bu bakış açısıyla bir zanaat olduğunu vurgulamıştır. İkinci geçinme kaynağını ziraat olduğunu belirtmiş, insanoğlunun muhtaç olduğu şeylerin dörde üçünü ziraat yaparak elde ettiğinden en sağlam gelir kaynağının ziraat olduğunu dile getirmiştir. Üçüncü kaynağın zanaat ve ziraatla üretilen malın alım-satımının gerçekleştiği ticaret olduğunu belirtmiş,

mübadelenin ülke içerisinde gerçekleşmesine iç ticaret ülke dışında gerçekleşmesine dış ticaret dendiğini ifade etmiştir (Mahmud Celeleddin, 1881: 415).

Mahmud Celeleddin ekonomi ilminin toplumların servetinin elde edilmesi, dağıtılması ve harcanması gibi konuları incelediğini şu ifadelerle açıklamıştır.

“Sual: Zenginlik tabir olunan kelimededen ne münfahim olur?”

Cevap: “Kelime-i mezkurenin meali insanın nefis ve menfaatine dair istihsaline muktedir ve mezun olduğu kaffe-i lezaiz dünyeviyeden ibaret ve afiyet vucud ve neşat derun dahi iş bu zenginliğinden ma’dud ise de ilmi refah emem ahkaminca servet ve saman bir kıymeti malumeye malik ve mutasarrıf olan mal ve eşyadan mürekkebirdir. Mesela arazi ve hane ve eşya ve zehair ve altın ve gümüş ve meskukat zikr olunan zenginliğin aksamındadır. Her şahıs veyahud her familyanın az çok mikdar bu şeylere malik olurlar. Onların kıymeti birleşip o şahsın veya o familyanın kuvvet-i maliyesini cem’ ve tertib eylediği misüllü iş bu efradı nasın kuvvet-i maliyesinin heyet-i içtimaiyesinden devlet ve milletin servet ve yesarı hasil olarak millet zenginliği tabir olunur” (Mahmud Celeleddin, 1881: 415-416).

Mahmud Celeleddin fazla miktarda mal ve emlake sahip olan kişiye zengin denildiğini ve servetin oluşturan malların miktarının az ya da çok olmasının zenginlik sıfatını etkilemeyeceğini ifade etmiştir. Bir kile buğdaya sahip olana zengin denildiği gibi bir tane buğdaya sahip olunana da zengin ya da servet sahibi denileceğini belirtmiştir. Eşyada bulunan servet ve değer diğer eşyalara göre nispetinin belirlenmesine yönelik şu örneği vermiştir. (Mahmud Celeleddin, 1881: 426).

“Sual: Eşya-yı muhtelifede bulunan servet ve maliyyet yekdiğerine nasıl tatbik ve nisbet olunur?”

Cevap: Eşyayı mezkurenin kıymeti yekdiğerine tatbik ile hasil olur. Mesela şu bulunduğumuz zamanda bir kıyye kahvenin kıymeti bir kıyye pirincin değerinden ziyadedir. Çünkü kahvenin bahası pirince tatbik olundukta kıymeti farklı görünür bu suretle kıymetin suret-i manası servet ve samanın bir nevi ölçüsü demektir. Zira bir sahib-i mal yüz kuruşa mutasarrıf olduğu eşyayı iştirasına daha ziyade ihtiyacı bulunan bir şahsa yüz elli kuruşa furuht eylediği takdirde sahib-i evvelin serveti elli kuruş tezeyid ve ikincisi bayi’n serveti o nisbetde tenzil eder. Bu cihetle falan şey ziyade yahud eksik maldardır denmez. Zira servet o eşyanın kadr u kıymeti derecesine göre olmak iktiza eder. Çünkü bir şahsın yahud bir cemaatin servetinin derecesi mutasarrıf oldukları malın kıymetine tatbiken hasil olacağı cihetle bunların malın oldukları eşyanın kıymeti ne zaman ve ne mikdar tezeyid eder ise kuvvet ve servetleri ona göre hasil olup aksi takdirde dahi fakir halleri zuhur eder. Lakin mahsulat ve hasılatın kıymeti beyyininde zuhura gelen iş bu tebdilat ve tahvilat maddesi medeni bir milletin servet ve yesarına hanel vermez. Çünkü bir nevi mahsulat ve eşyanın kıymetinden gayb ederler ise diğlerinden temettü eylerler” (Mahmud Celeleddin, 1881: 426-427).

Mahmud Celeleddin malların mübadelesinin mallarla değil de para ile yapılmasını mübadeleyi kolaylaştırdığını vurgulamıştır. Meskukatın değerinin eşyanın değeri gibi sürekli artış ve düşüş göstermediğinden para ile malların değerinin oluştuğunu ve bu nedenle mübadelede paranın kullanıldığını belirtmiştir. İnsanoğlunun kullandığı eşya ve emlakın bir servet olarak addedildiğini ve emlak ve eşyalara takdir edilen değer artışının o eşyanın zenginliğine yeterli olduğunu ifade etmiştir (Mahmud Celeleddin, 1881: 427).

Bir malın değerinin belirlenmesiyle o malın faydasının da tayin edildiğini ve bir malın satışıyla faydasının artmasıyla o malın değerinin de artacağını belirtmiş ve bir malın değerinin faydasının artışıyla gerçekleşeceğini vurgulamıştır. Malın kullanılması sonrası oluşan haslet ve keyfiyeti fayda diye tanımlayan Mahmud Celeleddin bir malın faydasının olmasının malı tedarik etmek için teşvik ettiğini ve bu nedenle faydası olmayan bir ürüne sahip olmak için kimsenin fedakarlık etmeyeceğini ifade etmiştir. Faydası görülen malı üretmek ve almak için bir bedel ödediğini ve bu nedenle bir malın faydasının o malın değerini oluşturduğunu belirtmiştir (Mahmud Celeleddin, 1881: 427-428). Buradaki sözlerinden anlaşıldığına göre Mahmud Celeleddin Avrupa'daki iktisat düşüncelerinden haberdardır. Çağınaya göre modern olan Neo-klasik iktisat düşüncesini bilmekte ve tefrikasında bu düşünceyi okurlarına aktarmaktadır.

Mahmud Celeleddin malların değerinin fayda doğrultusunda olduğunu ifade ettikten sonra elmas, yüzük ve çiçek gibi ürünlerin değeri hakkında şunları dile getirmiştir.

“Soru: Lakin bir elmas yüzük veyahud yapma bir çiçek her ne kadar kıymeti var ise de faideleri olmadığı cihetle bu eşyaya nasıl kıymet verilmiştir.

Cevap: Bu beyan eylediğiniz eşyada faide müşahade olunmaması sair eşyada bulunan nef' ve faide gibi göze görünmediğinden icab edip halbuki faide kelimesinden murad insanın cemi' ihtiyacı ve iştiyakını hoşnud etmek olup bu cihetle insanın malik olduğu kibir ve gurur bazı kere nefsinde açıklıktan taama olacak ihtiyacı kadar zikrolunan yüzük ve çiçek misüllü eşyaya bir lüzum-ı hakiki peyda eder. Binaenaleyh böyle kibir ve gurura malik olan adam nefsinde bu eşyanın ehemmiyetini ve kendisinin ihtiyacını hükmetmeğe muktedir olduğundan eşyayı mezburenin kıymeti ihtiyacı bulunan o misüllü adamların hırsı derece de takdir ve tahmini ile hasıl olmaktadır demek olur ki bizim için her eşyanın bir veche muharrer kıymeti ve bahası eşya-yı mezkurenin insana olan faidesinin derecesine göredir. El hasıl faidesiz olduğu halde kıymeti müşahaede olunan o gibi eşyanın mütekebir ve mağrur olan kimsenin nazarına göre faidesi vardır (Mahmud Celeleddin, 1881: 428-429).

Mahmud Celeleddin faydanın zaman, mekân ve duruma göre değişkenlik göstereceğini belirtmiştir. Soğuk olan bir ülkede sobanın faydası olmasına karşın sıcak olan ülkede faydası olmadığı için değerinin olmadığını açıklamış ve bir ülkede zaman ve geleneğe göre eşyanın değerinin sürekli aynı olamayacağını da vurgulamıştır. Örnek olarak Osmanlı Devleti'nde önceleri ceket ve pantolonun bir faydası olmadığından değerinin olmadığını ya da bugünkü

kadar olmadığını vermiştir. Bu nedenle bir malın kıymetinin (değerinin) o malın faydasına göre takdir olunduğunu bir daha vurgulamıştır (Mahmud Celeleddin, 1881: 429).

Mahmud Celeleddin, değer in eşyanın faydasına göre oluşmadığını eşyaya verilen faydaya göre belirlendiğini şu sözlerle açıklamıştır.

Soru: Kıymet eşyanın nef' ve faidesine daima mutabık mıdır?

Cevap: Hayır mutabık olmayıp eşyaya verilen nef' ve faideye mutabıktır. Mesela bir kadın dört gün zarfında ipliği eğirip bir çift çorab örmüş olsa o hatun bu çoraba malik olmak için her ne kadar akçe vermemiş ise de akçeye bedel o çorabı vucuda getirmek için sarf eylediği dört gün vakti ve o zahmeti o çoraba verilen nef' ve faideden dolayı kendisine hasıl olan kıymete muadil olduğundan biltab' o çorabı bedava kimseye vermez. Vermiş olsa beyhude dört gününü ve bu müddette çektiği zahmetini gaib etmiş olur. Ve bu cihetle böyle bir çift çoraba malik olmak için o hatunun feda eylediği vakit ve çektiği zahmetine mukabil paha verilmesi lazım gelir. El hasıl kıymet ve paha denilen şey eşyanın nefh ve faidesine mutabık olmayıp belki eşya-yı mezkureye halkın verdiği nef' ve faideye muvaffak gelip bu cihetle o eşyaya nef' ve faide verilmediği surette kıymeti dahi olamayacağı derkardır (Mahmud Celeleddin, 1881: 429-430).

Mahmud Celeleddin faydası doğrudan olmayan malların da bir değerinin olduğunu belirtmiştir. Bazı nebatat bitkilerinin insan ihtiyaçlarını gidermemesine karşın bu malların hayvanlara yarar sağladığını bu tarz bitkilerin dolaylı yoldan insanoğluna fayda sağladığını ifade etmiştir. Alemde kullanılan malların faydasından muradın malların doğrudan ya da dolaylı olarak insana faydalı olmasından kaynaklandığını belirten Mahmud Celeleddin bu malların tüketimin belli bir değer karşılığında elde edildiğini vurgulamıştır (Mahmud Celeleddin, 1881: 430-431).

3. SUPHİ PAŞA ve MALİYE LAYİHASI

Devrin önemli bürokratlarından Sami Paşa'nın oğlu olması Suphi Paşa'nın iyi bir eğitim almasına neden olmuş ve bu eğitim de Paşa'nın dönemin önemli bir aydını olmasını sağlamıştır. Suphi Paşa'nın, Mısır ve Osmanlı Devleti'nde üst düzey yöneticilik yapmış olması da devrin iktisadi sorunlarına vakıf olmasına neden olmuştur. Bu bölümde öncelikle Suphi Paşa'nın hayat hikayesi verilecek, sonra ise Osmanlı Devleti'nde devrin sultanına verilen layiha geleneğine değinildikten sonra son olarak 1865'te Sultan Abdülaziz sunulan layihanın 1881'de *Hazine-i Evrak Dergisi*'nde yayımlanan tefrikası ışığında iktisadi düşünce dünyası aktarılacaktır.

3.1. Suphi Paşa'nın Hayat Hikayesi

1818'de doğan Suphi Abdullatif Paşa, Necipzade Sami Paşa'nın büyük oğludur (Süreyya, 1996: 248). Eğitimi özel hocalardan alarak tamamlayan Suphi Paşa henüz üç yaşındayken babasının Mora'da görevi sırasında Mora İsyanı nedeniyle esir alınmasından sonra

1823'te babası Sami Paşa'yla birlikte Mısır'a gelmiştir (Akyıldız, 2009: 450). On üç yaşında Mısır valisinin özel kitabesinde memur olarak göreve başlamış, Mısır yönetiminde çeşitli kademelerinde bulunduktan sonra 1849'da babasıyla birlikte İstanbul'a gelmiştir (Akyıldız, 2009: 450). İstanbul'da 1850'de Meclis-i Maarif'te üye olarak ilk memuriyetine başlamıştır. Sonra sırasıyla 1854'de ula evveliyle Meclis-i Vala üyesi, 1857'de bu göreve ilaveten bala rütbesiyle Tahrik-i Emlak Komisyonu reisliği, 1860'da Defter Eminliği, 1861'de Evkaf Nazırı ve Meclis-i Vala üyeliği, 1867'de Maarif Nazırı ve Şura-yı Devlet üyeliği, 1871'de Suriye Valisi, 1878'de Maarif ve Evkaf Nazırı, 1879'da üçüncü defa Evkaf Nazırı, 1880'de Maliye Nazırı ve sene sonunda dördüncü kez Evkaf Nazırı, 1881'de ikinci defa Maliye Nazırı, 1882'de Ticaret Nazırı, 1885'de beşinci kez Evkaf Nazırı görevlerinde bulunmuştur (Süreyya, 1996: 249). Evkaf Nazırlığı'nda iken rahatsızlanan Suphi Paşa 1886'da vefat etmiştir (Akyıldız, 2009: 451).

Şark edebiyatına ve Batı ilimlerine vakıf olan Arapça, Farsça, Rumca ve Fransızca bilen Suphi Paşa, Peşte ve Bavyera İlimler Akademisi ile Leipzig ve Amerika'daki Şark Maarif Encümenlikleri üyesiydi (Özen, 1975: 135). Suphi Paşa'nın *Hakayiku'l fi Tarih'il İslam, Uyunu'l Anbar Fi'n Nukudi ve'l-Asar, Miftahu'l İber ve Tekmiletül' İber* adlarıyla dört eseri bulunmaktadır. *Uyunu'l Anbar Fi'n Nukudi ve'l-Asar* adlı eserinde ilk paraların ortaya çıkış süreci ile İslami paraların tarihsel sürecine değinmiştir (Özen, 1975: 135). *Miftahu'l İber* adlı eseri İbn-i Haldun tarihinin 1-2 ciltlerinin tercümesidir (Babinger, 1992: 401). 1861'de dönemin padişahı Abdulaziz'e sunduğu layiha olan "*Umur-ı Devlet Hakkında Layiha*" adlı bir yazması da vardır. Yazmanın aslı Coşkun Çakır tarafından günümüz Türkçesine çevrilmiştir (Çakır, 2013: 434-445). Bu layiha dönemin edebiyat dergisi olan *Hazine-i Evrak*'ın 15, 16, 18 ve 19. sayılarında tefrika edilerek yayımlanmıştır (Suphi Paşa, 1881: 225-232, 241-246, 273-280, 289-298). Osmanlı'da nüvizmatik ilmiyle bilimsel yöntemlere göre meşgul (Babinger 1992: 400) ilk kişi olan Suphi Paşa'nın aynı zamanda 1874'te Asar-ı Atika Nizamname'nin çıkarılmasında, Ticaret Lisesi, (Okay, 1999: 549) Sanayi Mektebi ile Arkeoloji Müzesinin kurulmasında önemli çabaları olmuştur (Akyıldız, 2009: 451). Suphi Paşa, Yeni Osmanlıların kurucularından Ayetullah Bey ile Cumhuriyet döneminin önemli yazarlarından Hamdullah Suphi Tanrıöver'in babaları ve edebiyatçı Samipaşazade Sezai ağabeyidir (Çakır, 2013: 425).

1850'lerde İstanbul'a gelen ve 1860'larda devletin üst düzey bürokratlardan biri olan Suphi Paşa, beş kez Evkaf Nazırlığı, iki kez Maarif ve Maliye Nazırlığı ve bir kez Ticaret ve Ziraat Nazırlığı yapmıştır. Suphi Paşa ekonomiyle alakalı bakanlıklarda görev yapması onun devletin iktisadi ve mali politikaları hakkında doğrudan ilgilenmesine neden olmuştur. Suphi Paşa İstanbul'da üst bürokratlığın yanında Yanya bölge müfettişliği ve Suriye valiliği gibi taşra bölgelerinde görev yapması onun kırsal kesimin iktisadi sorunları hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamıştır. Suphi Paşa 1865'te dönemin padişahı Abdülaziz'e "*Umur-ı Devlet Hakkında Bir Layiha*" başlıklı bir layiha sunmuştur. Bu layiha 51 sayfa olup devletin iktisadi meseleleri hakkında sorunlara değinmiş ve bu sorunlara yönelik çözümler öne sürmüştür (Çakır, 2013: 425). Bu layihanın padişaha arz edilmesinden 16 yıl sonra

layiha 1881'de *Hazine-i Evrak* dergisinde 4 sayı halinde tefrika edilmiştir. Layihanın 16 sene sonra dönemin basınında tefrika edilmesinin nedeni Suphi Paşa'nın dönemin Maliye Nazırı olmasıdır. Suphi Paşa, Abdülhamid'in önemli nazırlarından biri olup 1880'de Maliye Nazırı olmuş, sonra 1881'de ikinci defa Maliye Nazırlığına atanmıştır. Layihanın dergide yayımlandığı 15. nüshasının tarihi 20 Ağustos 1881 tarihidir ve layihanın yayımlandığı tarihlerde Suphi Paşa dönemin Maliye Nazırı olarak görev yapmaktadır. Layihanın gazetede yayımlanma amacı devletin mali sorunları ve çözümlerinin dile getirdiği layihayı aktararak Maliye Nazırı'nın ekonomi görüşlerini ortaya koymaktır.

3.2. Osmanlı Devleti'nde Layiha Geleneği

Devletin sorunları hakkında padişaha layiha sunma kadim Osmanlı geleneği olan araçlardan biridir. 1500'li yıllardan itibaren birçok layiha kaleme alınmıştır. Ancak layiha geleneği 1840'lardan sonra rağbetini kaybetmiş 1840'lardan sonra Osmanlı ekonomi sorunlarına Batı merkezli iktisadi sistemleri doğrultusunda iktisadi kitapların yazıldığı dönem başlamıştır. Suphi Paşa'nın layihası Osmanlı padişahlarına dönemin bürokratlarının layihalar yazmaya devam ettiğini göstermektedir. Arapça kökenli bir kelime olan layihanın sözlük anlamı düşünülen bir şeyin yazı haline getirilmesidir. Osmanlı'da layihanın rapor ve taslak olarak iki ayrı belge olarak kullanımı olmuştur. Rapor mahiyetindeki layihalar birkaç gruba ayrılmasına karşın en fazla kullanılan çeşidi ıslahat layihaları olarak bilinen herhangi bir konuda düşünülen ve önerilen fikirlerin bir kişi ve daireye takdim edilmesi amacıyla yazılanıdır (Kütükoğlu, 2003: 116). İktisadi ve mali olarak en meşhur layiha örnekleri Lütfi Paşa (Kanuni Dönemi), Koçi Bey (IV. Murat ve Sultan İbrahim Dönemi) Katip Çelebi (17. yüzyıl), Defterdar Sarı Mehmed Efendi (18. yüzyıl), Abdullah Molla (III. Selim Dönemi) ve Defterdar Şerif Efendi (III. Selim Dönemi) olmasıyla birlikte Osmanlı'da padişahlara takdim edilen layihaları sayısı çok fazla miktardadır (Demir, 2016: 209-213).

Lütfi Paşa Asafnamesi'nde Osmanlı ekonomisinin yaşadığı sorunları tespit etmiş ve bunlara çözüm önermiştir. Lütfi Paşa'nın çözümü kadim geleneğin tekrar uygulanmasıdır. Fiyatların artışını engellemek için narha eskisi gibi önem verilmesini, tüccarlık ve esnafılık işlerine yöneticilerin girmemesini, harcamaların artmaması için yönetici zümrenin artırılmamasını, mukataa arazilerin emanet usulüne göre iltizam edilmesini, halkın bulunduğu mekandan ayrılmamasına özen gösterilmesi ve halka fazla vergi yükletilmemesi gibi kadim politikaların tekrardan uygulanması gerektiğini ifade etmiştir (Uğur, 1982: 13-28). Koçi Bey, Sultan IV. Murat ve Sultan İbrahim'e sunduğu layihalarında Osmanlı toplumu ve ekonomisinin bozulma nedenlerine değinmiş, Osmanlı ekonomisinde yaşanan buhranın nedenini tarımdaki tımar ve zeamet sisteminden yaşanan aksaklıkları göstermiştir. Tımar ve zeamet sisteminin eski usullere göre yeniden düzenlenmesini istemiştir (Çakmakçioğlu, 2008: 41-44). Kâtip Çelebi de 17. yüzyılın ilk yarısında bütçe açığına çare bulmak için dönemin padişahına (IV. Murat'a) sunduğu layihada Celali isyanlarından ülkenin harap haline döndüğünü, ağır vergilerin alınması nedeniyle halkın fakirleştiğini bu nedenle vergilerin azaltılması gerektiğini ve kul taifesinin artmasıyla harcamaların arttığını belirtmiş ve çözüm

olarak kadim geleneğin kurallarının tekrar uygulanmasını önermiştir (Gökyay, 1982: 35-36). Defterdar Sarı Mehmed Efendi 18. yüzyılın başında Nesayih'ül Vüzera adıyla yayınlanmış layihasında Asafname'ye atıf yaparak Osmanlı ekonomisinin düzeltilmesi için kadim iktisat politikaların tekrardan uygulanmasını istemiş, gelirlerin artırılması ve harcamaların azaltılması, halka yapılan zulmün ortadan kaldırılması, vergilerin azaltılması, rüşvet ve iltimasın ortadan kaldırılması gibi çözüm yollarını önermiştir (Öz, 1997: 94-96). III. Selim'e verilen layihalar arasında olan Abdullah Molla ise layihasında sık yapılan sikke taşımasına karşı çıkmış, ekonominin çöküşünün nedeni olarak ülkenin dış ticaret açığını göstermiştir (Sayar, 2000: 176-178). III. Selim'e sunulan başka bir layihada ise Defterdar Şerif Efendi, tarımsal arazilerin tekrardan düzenlenmesini ve mukataa ve vakıfların düzenlenerek buradan gelen gelirlerde yaşanan suiistimallerin ortadan kaldırılmasını istemiştir (Sayar, 2000: 179-180).

3.3. Suphi Paşa'nın Layihası Işığında Ekonomi Anlayışı

Bu çalışmada *Hazine- Evrak* dergisinde tefrika edilen Suphi Paşa'nın layihasının ışığında Osmanlı Devleti'nin ekonomi sorunların ne olduğuna ve bunlar için getirilen çözüm önerilerine değinilecektir. Suphi Paşa layiha geleneğine uygun olarak Osmanlı'nın kadim dönemi devletin mali politikalarını örnek göstererek layihasına başlamış ve kadim dönemi övmüştür. Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'in adaleti kendisine ilke edinerek yönettiği topraklarda tüccarları koruduğundan Hristiyanların gönüllü olarak tabiiyetlerine geçtiğine (Suphi Paşa, 1881: 226) değindikten sonra Yavuz Selim dönemini anlatmaya başlamıştır. Selim'in yönetim anlayışını Osman Bey tarafından başlatılan adalet ışığı çerçevesinde olduğunu ve bu dönemdeki bürokratların sade yaşamının dönemin tereke defterlerinden anlaşılacağını belirtmiştir (Suphi Paşa, 1881: 226-227). I. Selim'in adalet ilkesi doğrultusunda yürütülen yönetimini şu örnek ile açıklamıştır. I. Selim Doğu seferinde iken Şam'da ordu hazinesi tükendiğinden merkezi hazineden para gelinceye kadar bölge tüccarlarından borç alındığını ve kısa süre sonra merkezi hazineden para gelince borçlar ödenirken alacağı en fazla olan tüccarlardan birinin oğluna zaimlik unvanı verilmesi karşılığında alacaklarından feragat tekfini Veziriazam Sinan Paşa tarafından olumlu karşılandığını ve bu teklifin padişaha iletince I. Selim'in buna öfkelenmediğini ve askeri nizamı bozacağı nedeniyle teklifi reddettiğini belirtmiştir (Suphi Paşa, 1881: 227).

Suphi Paşa, Lütfi Paşa'dan bu yana dile getirilen bozulmanın başlangıcını Kanuni Sultan Süleyman dönemiyle başlatmış ve bozulmanın müsebbibi olarak Sultan Kanuni'nin Veziriazamı Rüstem Paşa'yı göstermiştir. Veziriazam Rüstem Paşa'nın yönetimini sağlamlaştırdıktan sonra dönemin mahir bürokratlarını tek tek tasfiye ettirdiğini ve sefahat kapısını açtığını belirtmiştir. Rüstem Paşa döneminde dört yüzden fazla çiftliği köy edinerek sahip olduğunu ifade etmiş ancak I. Selim'in İdris-i Bitlis'e bir köyü çiftlik olarak verilmesine binaen Piri Mehmet Paşa'nın da bir köyü çiftlik olarak istemesi karşılığında İdrisi Bitlisi'ye verdiği çiftlik için halen pişmanım sözüyle red cevabını verdiğini aktarmıştır. Rüstem Paşa'nın terekesinin Peçevi tarihinde zikrolunduğunu ve kısa sürede değişimin gerçekleştiğini belirtmiş, Rüstem Paşa'nın başlattığı sefahat döneminin II. Selim ve III. Murat dönemi

minde büyüdüğünü, IV. Murad dönemine kadar geldiğini ve bu dönemde devletin ıslahı için çareler arandığını vurgulamış ve Göreceli Koçi Bey'in bu doğrultuda birçok layihayı padişaha takdim ettiğini ifade etmiştir (Suphi Paşa, 1881: 227-229).

Devletin tekrardan kadim dönemini yaşaması için önerilen çözüm önerilerinin çare olmadığını ve çöküşün devam ettiğini belirtmiş ve sırasıyla IV. Mehmet, Köprüler Dönemi, III. Ahmed, I. Mahmud, III. Selim ve II. Mahmud isimlerini zikrederek dönemin özeti yapmıştır (Suphi Paşa, 1881: 229-230). Suphi Paşa, II. Mahmud'un devletin hakimiyetini tekrar temin için birçok ıslahat gerçekleştirdiğini, ıslahatlara muhalefet eden ayanlarla mücadele ettiğini ve tekrardan düzeni ve intizamı sağlaması için başta askeri olmak üzere birçok harcamada bulunmasına karşın hazineyi borca sokmadığını dile getirmiştir (Suphi Paşa, 1881: 230).

Suphi Paşa, II. Mahmud dönemi politikalarının olumsuzladıktan sonra Sultan Abdülmecid'in ilk döneminde olumlu girişimlerde olunmasına karşın zamanla hatalı politikaların görüldüğünü belirtmiş ve o dönemki mali çöküşün başlangıcı olarak Sultan Abdülmecid'in 1850'li yıllardan sonraki politikalarını göstermiştir. Suphi Paşa'nın kendisinin Rumeli teftişinde iken devletin mali sorunları hakkında padişah Abdülmecid'e raporlar sunduğunu ancak bu raporların dikkate alınmadığını ifade etmiş ve bu kaos ortamında ıslahatla ilgili meşgul olmanın zorunlu olduğunu vurgulamıştır. Suphi Paşa burada önemli bir konuya değinir, Osmanlı Devleti'nde iktisadi ve mali politikaların günübürlük ve plansız bir şekilde yürütüldüğünü sorunlara üstünkörü bir şekilde çözümler üretildiğini ve bunun da sorunu çözmediğini belirtmiştir. Ekonomik sorunlara yönelik çözüm önerileri için birçok meclis teşkil edilerek ıslahat sözlerinin verildiğini ve bu ıslahatların icra-i boyutuna gelmeden yeni meclislerin kurulduğunu yeni önerilerin getirildiğini dile getirmiştir. Mali yöneticilerin faaliyetlerindeki başarısızlığı nedeniyle sürekli değiştiğini her birisinin beş altı defa gidip geldiğini belirtmiş ve eğer bu zatlar işlerinde muvafakat olamıyorsa niçin tekrar tekrar seçilip bunlara yeni görevler verildiğini sorgulamıştır (Suphi Paşa, 1881: 230-232).

Suphi Paşa, Sultan Abdülmecid iktidarının ilk dönemlerinde Mısır meselesinin kolaylıkla halledildiğini, Tanzimat'ın tesis edildiğini, devlet gelirlerinin bir derece kadar iyileştiğini, rüştiye mekteplerinin açıldığını, nüfus sayımının yapıldığını, ordu düzeninin sağlandığını, redif usullerinin tesis kılındığını, Rumeli, Anadolu, Irak, Arabistan ve Hassa orduları adı altında yüz bin askerin silah altında tutulduğunu belirtmiştir. 1840'dan 1847'ye kadar devletin harcama sıkıntısının giderildiğini, maaşların düzenli bir şekilde ödendiğini ve hazinenin borcunun olmadığını aktarmıştır. 1847'den 1853'e kadar hükümetin oldukça zararsız bir şekilde ülkeyi yönettiğini ve bu dönemde devlet gelirlerinin düzenli olarak arttığını vurgulamıştır (Suphi Paşa, 1881: 241-243).

Suphi Paşa modern mali çöküşü ise 1853 senesiyle başlatır. Bu yıllardan itibaren sefahat kapısının tekrardan açıldığını bazı kişilerin devletin hazinesine göz dikip israf etmeye başladığını ve padişahı da bu israfa alıştırmaya başladıklarını ifade etmiştir. Durum bu şekilde iken Rusya savaşının meydana geldiğini ve tüm ordunun silah altına alınıp Rumeli ve

Anadolu taraflarına sevk edildiğini, askeri harcamaların artması ve harcamaların iç kaynaklarla karşılanmaması nedeniyle ilk defa 1854'te borç alındığını ve borcun harcamalara yetmediğinden birçok borç anlaşması daha yapıldığını belirtmiştir. Savaş sonucunda devletin iç ve dış borç olarak toplamda iki milyon keseden fazla akçe değerinde borcun miras kaldığını açıklamıştır (Suphi Paşa, 1881: 243-245).

Savaş sonrası asayiş sağlandıktan sonra iktisadi noksanlara çözüm bulmak ve önceki borçlanmalardan kaynaklanan borçları ödemek için çözüm önerileri aramak, devletin imarını ve eğitimini geliştirmek ve iktisadi kuvveti artırmak gibi politikaları yürütmek icap edilmesi gerekirken gaflete düşerek sefahat hayatının yaygınlaştığını ve ardı arkasına yeni borçlanmaların gerçekleştirildiğini belirtmiştir (Suphi Paşa, 1881: 245-246; 273-274). Suphi Paşa otuz beş sene zarfında (1830-1865) devletin 24 milyon keseden fazla akçe altının harice aktığını ve dış ticareti fazla veren devletin bu kadar parasının harice akmasının maliye açısından zararlı sonuçları doğurduğunu ve buna bir çare bulunmadığı takdirde on beş sene içerisinde ülke parasının değerinin kalmayacağını vurgulamıştır (Suphi Paşa, 1881: 274).

Suphi Paşa maliyenin içerisinde olduğu durumu anlattıktan sonra maliyenin ıslahı için "Umur-ı Maliyenin Islahı" adıyla bir alt başlık açarak mali sorunlara yönelik çözüm yollarını anlatmaya başlar. Osmanlı Devleti'nin her alanında ıslahat yapılmasına muhtaç ise de maliyenin bir devletin ruhu mesabesinde olduğundan mali ıslahatın önceliğini vurgulamıştır. Maliyede öncelikle mali defterlerin düzenli tutulması ve gelirlerin merkezi hazineye hızlı intikalinin sağlanması, her dairenin gelir-gider defterlerinin düzenli tutulması ve bu defterlere istendiği vakit ulaşılması gibi devletin hazinesi hakkında bilgilerin kayıt altına alınması ve şeffaf olması gerektiğini belirtmiştir. Devletin her sene bir bütçe defteri hazırlanmasına karşın bu defterin ciddi hazırlanmadığı ve bilgilerin gerçeği yansıtmadığını devletin gelir ve gider rakamlarının ise herhangi bir kesin bilgiye dayanmadan masa başında değiştirerek ve bütçe dengesinin sağlandığını ifade etmiştir. Bütçe hazırlanırken gelir nispetinde gider belirlenmesi gerekirken masraf nispetinde gelirin belirlediğini ve masrafı gelire denk getiremeyince borçlanma yoluna gidiğini belirtmiş ve kapsamlı ve şeffaf bir bütçenin hazırlanmasını istemiştir. Bu yapıldığı takdirde devletin ne kadar gelir-gideri olduğunun önceden bilineceğini ve oluşacak bir açığın önceden tespit edilerek buna çarelerin bulunabileceğini ve hazine memurlarının suiistimallerinin önleneceğini belirtmiştir. Ayrıca maliye bilen uzmanlardan oluşacak bir maliye meclisinin açılmasını istemiş ve bu meclisin bütçenin modern yöntemlerle hazırlanıp hazırlanmadığını kontrol edeceğini, fazla harcamaların gösterilmesini ve borçlanmalardan kaynaklanan suiistimleri engelleyeceğini ifade etmiştir (Suphi Paşa, 1881: 275-278).

Suphi Paşa halkın zeka ve kabiliyetinin yüksek olması ve toprakların tarım arazisine müsait olması gibi nedenlerle ülkede sanayi, ticaret, ziraat ve ulumun geliştirilmesinin fazla zahmete gerek kalmadan gerçekleştirilebileceğini belirtmiş ve bir ülkenin servet kaynağının zanaat, sanayi, ticaret ve ziraat olarak dört sektörden ibaret olduğunu vurgulamıştır. Bir devletin hangi sektörde uzmanlaşacağını o ülkenin iklim, coğrafi şartları, yeteneği ve ka-

biliyetine göre şekilleneceğini belirtmiş ve İngiltere ve Fransa gibi Batılı devletlerin arazi şartlarının nüfuslarına yetecek kadar üretime müsait olmadığından sanayi üretimini gerçekleştirdiklerini ve sanayi sektöründe çalışarak üretimlerini çoğaltıp ticaretle bunları hariç ülkelere satmaya başladıklarını ve bu yolda sanayi ve ticareti geliştirip sanayici ve tüccar devletler olduklarını ifade etmiştir. Bu devletlerin Doğulu devletler gibi arazileri verimli olduğu takdirde ziraatı terk edip sanayi ve ticaretle uğraşmalarının beklenmeyeceğini vurgulamıştır. İngiltere ve Fransa gibi devletlerin ulum ve fende daha doğrusu maddi sanatlarda ilerlemesinin nedeninin maişetlerini karşılamak olduğunu ülkelerin tarım mahsulünün nüfuslarına olan yetersizliği nedeniyle bir takım tarımsal alet ve makine icatları gerçekleştirerek makine gücünden istifade ederek tarımsal üretimi de artırdıklarını belirtmiştir. Buna karşın Şark ülkelerinin arazilerin verimli olması ve nüfusun az olması ve üretimin kolaylıkla elde edilmesi nedeniyle bu ülkelerde sanayi, ticaret ve ilmin gelişmediğini ifade etmiş ve ülkelerin iktisadi üretim şeklinin ülkelerin bulunduğu coğrafi konumuna bağlamıştır (Suphi Paşa, 1881: 278-280).

Suphi Paşa, coğrafi şartların ülke ekonomisine olan etkilerini anlattıktan sonra Osmanlı Devleti'nin iktisadi durumunu tasvir etmeye başlar. Osmanlı ülkesinde ziraatın geliştirilmesi için öncelikle ulaşım önem verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ulaşım açısından nehirlerden faydalanması gerektiğini belirtmiş ve Anadolu'da tarımsal üretiminin nakli için nehirlerin temizlenip ulaşım elverişli hale getirilmesi ve yeni yolların açılmasını istemiştir. Bunun içinde Avrupa'da on milyon altın değerinde bir borçlanma gerçekleştirilmesine izin vermiş ve devletin imar faaliyetleri için bir cemiyetin kurulmasını ve bu cemiyetin yönetiminde bu sermaye ile ulaşım faaliyetlerine girişilmesini istemiştir. Sonra ülkede uygulanan yollar nizamnamesinin değiştirilmesini istemiş ve mevcut yollar nizamnamesine göre yolların yaygınlaştırılmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Anadolu ve Arap bölgeleri halkının çoğunluğunun tarımcı olduğunu yılın üç dört ayı ziraatla uğraşmalarına rağmen diğer aylarda meşguliyetleri olmadığını ve işte bu atalet döneminde devletin halkı yönlendirerek yol yapımına, nehirlerin temizlenmesine, bataklık alanların kurutulmasına doğrudan çalışması gerektiğini ve doğrudan destek vermeyenlerin ise iâşe ve para ile destek sağlayabileceğini ifade etmiştir. Nehir ulaşımına iltisak edecek yolların yapılmasının ülke ziraatı açısından önemli olduğunu vurgulamış ve yol yapımında ülkede mühendis bulunmadığından su ve yol mühendislerini Avrupa'dan geçici olarak tedarik edilebileceğini belirtmiş, ancak bu soruna kalıcı çözüm için yol ve su mühendisleri tahsili için mekteplerin açılması gerektiğini vurgulamıştır. Nehir ve yol ulaşımının yaygınlaşmasından sonra göllerin çevresindeki bataklık alanların kurutulması tarıma kazandırılması gerektiğini belirtmiştir. Yolların açılması, nehirlerin temizlenmesi ve bataklık alanların kurutulmasından sonra ziraatın terakki edip tarımsal üretimin artacağını ve ülkenin doğu bölgesinin batıya göre nehir ulaşımına elverişli olduğunu ve az masrafla verimli Mezopotamya topraklarında devletin istifade edeceğini vurgulamıştır. Bu verimli topraklarda yaşayan Arap nüfusuna iktisadi potansiyelleri açısından değinmeye başlar. Tunus, Trablus, Şam, Halep, Irak, Necid, Hicaz ve Yemen'de yaşayan Arap nüfusunun 24 milyona tekabül ettiğini ve devletin Araplardan istifade etmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Bu nüfustan istifade edilmesiyle tarımsal üretimin artacağını ve askeri gücünün de terakki edeceğini vurgulamıştır (Suphi Paşa, 1881: 289-292).

Suphi Paşa tarımsal üretimi artırmak için önerileri aktardıktan sonra mali politikalara tekrardan değinir ve arazinin vergilendirilmesi hakkında konuşur. Öncelikle öşür vergisine değinir. Öşür vergisinin Tanzimat'ın ilanıyla tüm bölgelerde aynı oranda alınmasını yanlış bir karar olduğunu belirtmiştir. Tanzimat'tan önce öşürün arazinin verimine göre değişip bazı bölgelerde beşte bir yedide bir bazı bölgelerde on beşte bir ve yirmide bir alındığını ve bunun arazinin verimine göre şekillendiğinden halkı zor durumda bırakmadığını ifade etmiştir. Verimli topraklardan verimsiz topraklara göre üretimin fazla olduğunu ve bunun da bir adaletsizliği doğurduğunu belirtmiştir. Bu nedenle tekrar öşür verginin toprağın verimine göre alınmasının tarımsal üretiminin artışı noktasında olumlu bir adım olacağını vurgulamıştır (293-294). Aşar vergisinin toplanma usulünün de tarıma olumsuz etki ettiğini açıklamıştır. İhale yöntemiyle iltizam edilmesi ile aşar vergilerin toplanmasını alan mültezimin vergi tahsilini yapmayıp bunun başkalarına ihale ettiğini ve bu doğrultuda aşarın üç dört kere satışından sonra toplandığını ve vergi alımının geciktiğini belirtmiştir. Bu nedenle mahsulün çoğunun tarlada çürüyüp telef olduğunu ve halkın bu konudaki şikayetlerinin dikkate alınmadığını ifade etmiştir. Bu durumun halkı ve devleti zarara uğrattığını belirtmiş, bu nedenle aşarın ihale usulüyle iltizam edilmesi yerine ya halka doğrudan ihale edilmesini ya da emanet usulüyle iltizama verilmesini önermiştir (Suphi Paşa, 1881: 294-295).

Suphi Paşa Osmanlı'da sanayinin ilerlemesi konusunda iki engelin olduğunu belirtmiş ve bunları vergilerin ağır oluşu ve iç gümrüklerin alımı olarak açıklamıştır. Şam, Hama, Humus, Halep ve Diyarbakır'da kumaş ve dokuma fabrikaların gelişmesine karşın vergilerin yüksek olması nedeniyle sanayinin bundan olumsuz etkilendiğini belirtmiş ve bu sektördeki vergilerin düşürülmesini istemiştir. Bu sektörlerde vergilerin inmesi ve gümrük vergilerin tamamen affedilmesiyle sanayi üretiminin artacağını ve bu ürünlerin ülkede ve Avrupa'da rağbet bulmasıyla ülke parasının içeride kalacağını ayrıca hariçten paraların da geleceğini belirtmiştir. Birkaç kuruş vergi indirimi sonucunda devletin bu indirimin birkaç mislini kazanacağını ifade etmiştir. Tarıma elverişli olmayan Kürdistan ve Arnavutluk gibi bölge halkının sanayiye teşvik edilmesini istemiş ve başta koyun yünü olmak üzere ellerinde olan hammaddeleri satmak yerine bunların üretilmesinin sağlanmasıyla sanayinin gelişeceğini belirtmiştir. Uygulanan kara gümrüklerin halka verdiği olumsuzlukların fazla olduğunu, bu gümrük vergisi nedeniyle halkın tüm parasının elinden alındığını, bu gümrük vergisi alımında hazinenin yarardan ziyade zarar gördüğünü belirtmiş ve bir an önce gümrük vergilerin kaldırılmasını istemiştir (Suphi Paşa, 1881: 295-296).

Suphi Paşa vergi alımının bir düzen dahilinde toplanılmasına özen gösterilmediğinden halkın ve hazinenin bundan zarar gördüğünü belirtmiştir. Halkın vergi tahsili uygulamalarından mağdur olduğunu ve bu nedenle vergi ödemek için hileli yollara başvurduğunu ifade etmiştir. Bu tarz durumların yaşanmaması için vergi alımında iki şeye dikkat edilmesini gerektiğini belirtmiş ve bunları halktan gücünden fazla vergi alınmaması ve tahsilatı zamanında ve kolaylıkla yapılması olarak açıklamıştır. Birincisinin çözümü için emlak sayı-

mının yapılması ve ikincisinin ise vergilerin zaptiye nezaretinde toplanmasının kaldırılması ve tahsilatların kaydedilip karşılığında makbuz verilmesi olarak açıklamıştır (Suphi Paşa, 1881: 297-298).

Suphi Paşa devletin mali sorunlarına değindikten sonra layihasının sonunda bu politikaları yöneten mali bürokratlar meselesine değinir. Ülkede mali politikaları yöneten kişilerin zayıf ve yeteneği olmayan kişiler olmasını eleştiren Suphi Paşa mali bürokratların Sadrazam vekilharıcı gibi hareket ettiklerini belirtmiştir. Önceleri mali bürokratların güçlü ve ehliyetli kişilerden seçildiğini ve bunların sadrazamın önerilerine karşı çıkıp doğru bildiklerini söylemekten çekinmediklerini ifade etmiştir. Ülkede mali bürokratların emin ve sadık olmasının yanında devletin mülki yapısı ve ülkenin iktisadi şartlarını bilmesi ve modern iktisadi bilgilere sahip olması gerektiğini vurgulamıştır (Suphi Paşa, 1881: 298).

SONUÇ

Gazeteler Osmanlı Devleti'nde 1860'lardan itibaren etkisini göstermiş ve hem kamuoyu oluşturmada gösterdiği etki hem de halkın kültürel seviyesini belirlemedeki başarısı nedeniyle devlet tarafından önemsenmiş ve gazeteler kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. 1860-80'li yıllarda ülkede eğitim kurumların gelişmemiş ve Batı tarzı kitap basımının az olması nedeniyle gazeteler ve dergilerin halkın modern anlamdaki bilimleri öğrenme/öğrettilmesinde önemli bir rolü olmuştur. Bu doğrultuda gazete ve dergiler sayesinde halk modern ekonomi hakkında bilgi sahibi olmuş ve bu tarz yayınların çıkmasını hevesle bekleyerek gazete ve dergileri almaya devam etmişlerdir. Gazete ve dergilerin halkın bilgi seviyesini artırmak istediği ilimlerden biri de iktisat ilmi olmuş ve bu doğrultuda ya kitapların yayımından hemen sonra ya da kitap basılmadan önce gazete ve dergilerde kitapların tefrikası yapılmıştır. İktisat kitaplarının bazılarının gazete ve dergilerde tefrikasının gerçekleştirdikten sonra neşredilmesi halkın iktisat ilmini ilk önce gazete ve dergilerden öğrendiğini ve gazete ve dergilerin bu konuda önemli rolleri olduğunu göstermektedir.

Hazine-i Evrak, Sultan II. Abdulhamid döneminin önemli bir fen ve edebiyat dergisidir. Dergide Batı'da ortaya çıkan fenler hakkında bilgilendirici yazılar yayımlanmış ve bunun yanında dergi sütunlarının önemli bir kısmını edebi yazılar oluşturmuştur. Dergide ekonomi ile alakalı Batı tarzında yazılmış kitabın ve ülkenin sorunları hakkında dönemin padişahı Abdülaziz'e takdim edilen layihanın tefrikası yapılmıştır. Bu iki tefrika ile dergi okuyucularına modern iktisat ilmi ile Osmanlı Devleti'nin iktisadi sorunları hakkında bilgi verilmek amaçlanmıştır. Batı tarzı yazılan kitabın tefrikası soru-cevaplı yönteminde olması ve bu ilmin bazı konularını iki kişinin muhaveresi şeklinde verilmesiyle hoca-öğrenci diyalogu yaratılmak istenmiştir. Tefrikayla iktisadi konular ilmi bakış açısıyla okurlarına öğretilmiştir. Sadece üç sayı devam etmesi ve tefrika edilen kitaba ulaşılmadığından kitabın içeriği hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmamasına karşın tefrika edilen kısımlarda malların fiyatının oluşumunda faydanın önemli olduğunu belirtmesi tefrikanın önemini artırmaktadır. Tefrika edilen bölümlerle ülkede ilk defa neo-klasik iktisat düşüncesi doğrultusunda görüşlerin belirtildiği söylenebilir.

Geleneksel bakış açısıyla yazılan Suphi Paşa layihasıyla Osmanlı Devleti'nin iktisadi sorunları tarihsel süreç bağlamında aktarılmış ve bu layiha ile ülkenin iktisadi sorunları ve bunları çözümleri hakkında okurlar bilgilendirilmiştir. Layihada geleneksel Osmanlı iktisat düşüncesi doğrultusunda analizler yer almış, ülkenin iktisadi çöküşünün nedeni klasik argümana uygun olarak Kanuni dönemi gösterilmiş, ondan önceki dönem kadim çağ adlandırılarak övülmüştür. Bu bakış açısını bulunduğu çağa da aktaran Suphi Paşa II. Mahmud dönemi iktisadi politikalarını başarılı bulmuş ve çağın iktisadi çöküşünün başlangıcını ise 1853 senesiyle başlatmıştır. Bu seneye birlikte sefahat kapısının tekrardan açıldığını ve yapılan borçlanma politikalarıyla maliyenin müzayaka haline geldiğini vurgulamıştır. Suphi Paşa Osmanlı Devleti'nin tekrardan iktisadi gelişmeyi yakalaması için tarımsal kalkınmaya önem verilmesini ve ülkenin ziraat alanında gerçekleştireceği atılımlarla iktisadi gelişmenin yakalanacağını vurgulamıştır. Tarımsal kalkınmanın gerçekleşmesi için ulaşımın geliştirilmesini istemiş, ülkede ziraat alanların sınırlı olduğu bölgelerde ise sanayileşmeyi önermiştir. Suphi Paşa'nın tarımsal üretime ve kalkınmaya önem vermesi sektörel olarak tarımın gelişmesiyle ülkenin iktisadi kalkınmasını gerçekleştireceği fikrinde olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

a. Arşiv Kaynakları

Hazine-i Evrak, (13 Mayıs 1881a). Birinci Dönem, 1.

____(24 Aralık 1881b). Birinci Dönem, 33.

____(27 Ocak 1883). İkinci Dönem, 1,

____(22 Şubat 1886). Üçüncü Dönem, 16.

____(1981). Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi c.4. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Mahmud Celaledin, (20 Mayıs 1881/5 Kasım, 1881/12 Kasım 1881). Ekonomi Politik: İlm-i Emval-i Milliye. Hazine-i Evrak, 2, 26, 27.

Suphi Paşa, (20 Ağustos 1281/27 Ağustos 1281/10 Eylül 1881/17 Eylül 1881). Suphi Paşa Hazretlerinin Layihâsından 1, 2, 3, 4. Hazine-i Evrak. 15, 16, 18, 19.

b. Diğer Kaynaklar

Akün, Ö. F. (1998). Hazine-i Evrak. *İslam Ansiklopedisi* c.17, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Akyıldız, A. (2009). Suphi Paşa Abdüllatif. *İslam Ansiklopedisi* c.37, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Babinger, F. (1992). *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Berkes, N. (1975). *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi* c.2, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Birinci, A. (2001). *Tarihin Gölgesinde*, İstanbul: Dergah Yayınları

Çakır, C. (2013). Bir Tanzimat Bürokrat ve Düşünürü Abdüllatif Suphi Paşa ve İslahat Layihâsı. *Osmanlı'nın İzinde Mehmet İpşirli Armağanı* c.1, İstanbul: Timaş Yayınları.

Çakmak, D. (2011). *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Evrimi*, İstanbul: Libra Yayıncılık.

Çakmakçioğlu, S., (2008). *Koçi Bey Risaleleri*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Demir, K. (2016). Kadimden Moderne Osmanlı İktisat Düşüncesi, *Jasss Studies*, 42, 205-223.

____(2017). Modern İktisat Düşüncesinin Osmanlı'ya Girişi, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 38, 205-243.

____(2018a). Modern İktisadın Öğretilmesinde Gazetelerin Rolü ve Gazetelerdeki İktisadi Tefrikaları (1860-1870), *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 30, 260-280.

____(2018b). Osmanlı'da Sa'y u Amel Tartışmaları, *Erciyes İletişim Yayınları*, 5/3.

____(2019a). Ahmet Mithat Efendi'de Say u Amel Düşüncesi ve Rakım Efendi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1), 164-182.

____(2019b). İlk Yerli İktisatçı Mehmet Şerif Efendi'nin İktisadi Görüşleri, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 557-580.

Fındıkoğlu, Z. (1946). *İktisat Tedrisatı Tarihçesi*, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.

Genç, H. & Özgür, M. E. (2011). *Osmanlı'da Bir Politik İktisat Kitabı Tasarrufat-ı Mülkiye Serendi Arşizen*, İstanbul: Kitapevi Yayınları.

- Georgeon, F. (2006). *Osmanlı Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gökyay, O. Ş. (1982). *Katip Çelebi Yaşamı Kişiliği ve Yapıtlarından Seçmeler*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Koloğlu, O. (2010). *Osmanlı Dönemi Basının İçeriği*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Kurdakul, N. (1997). *Tanzimat Dönemi Basınında Sosyo-Ekonomik Fikir Hareketleri*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Kütükoğlu, M. S. (2003). Layiha. *İslam Ansiklopedisi c.27*, Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mardin, Ş. (1990). *Siyasal ve Sosyal Bilimler Makaleler II*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Okay, C. (1999). Suphi Paşa (Samipaşazade). *Yaşamlarıyla ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1980). Osmanlılarda İlk Telif İktisat Elyazması, *Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, 46(1), 37-44.
- Öz, M. (1997). *Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Özen, İ. (1975). *Suphi Abdullatif Paşa, Bursalı Mehmet Tahir Efendi Osmanlı Müellifleri 1299-1915*, İstanbul: Meral Yayınları.
- Sayar, A. G. (1987). Marjinalizmin Türkiye'ye Girişine Dair Notlar, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 45(1-4), 415-423.
- _____(2000). Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- _____(2003). İlk İktisat Muallimi: Serendi Arşizen, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (29), 115-127.
- Süreyya, M. (1996). *Sicil-i Osmani yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmaniye*, Haz: Aktan A. vd., İstanbul: Sebil Yayınevi.
- Şener, A. (1994). Osmanlı Mali Düşüncesinin Çağdaşlaşması, *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu Ankara 31 Ekim-3 Kasım 198.*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tevetoğlu, F. (1971). Hazine-i Evrak. *Türk Ansiklopedisi C.19*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Tütengil, C. O. (1965). Türkçe'de İlk İktisat Kitabı Konusu ve Yeni Bir Eser Üzerine Notlar, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 25(1-2), 141-150.
- Uğur, A. (1982). *Lütfi Paşa Asafname*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Uysal, S. S. (1961). *Abdülhak Şinasi Hisar*, İstanbul: Sermet Matbaası.
- Ülken, H. Z. (1966). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi c.1*, Konya: Selçuk Yayınları.